

Det isländska Nya testamentet 1540 och dess plats i den isländska språkhistorien

VETURLIÐI ÓSKARSSON

1. Inledning

Gränsen mellan fornisländska och nyisländska dras i handböcker och Gorboksarbete vid året 1540.¹ Detta år utgavs i tryck det Nya testamentet på isländska och denna bok är den första med säkerhet kända tryckta boken på detta språk.² Samma år som boken publicerades tillträdde den första lutherska biskopen på Island, i Skálholt, södra Island, och tolv år senare fick även Hólar på norra Island en luthersk biskop. Denna artikel handlar om detta verk, det isländska Nya testamentet 1540 (hädanefter NT 1540) och dess ursprung, tillkomst och plats i den isländska språkhistorien. Syftet är att ge en samlad bild av verket, dess översättare och själva boken.

Efter denna inledning handlar kapitel 2 om boken, dess format och utseende och annat som rör den som fysiskt objekt. Ett av de få bevarade exemplaren av boken finns i Universitetsbiblioteket i Uppsala och det och dess historia tas upp och beskrivs i detta kapitel. Kapitel 3 handlar

¹ Jag tackar Björk Ingimundardóttir, Guðrún Ása Grímsdóttir, Helgi Skúli Kjartansson, Jökull Sævarsson, Kolbrún Haraldsdóttir och Lasse Mårtensson för samtal och hjälp. Jag tackar också de två anonyma granskarna för deras värdefulla synpunkter och kommentarer. Artikeln bygger på ett föredrag på symposiet *Bibeln som språkhistoriskt gränsdokument* som hölls den 7 maj 2025 vid Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet i samband med konferensen *Svenska språkets historia 18*.

² I räkenskaper i Hamburg från 1530 nämns ett isländskt tryck men det är okänt vad det kan ha varit (Björn Þorsteinsson 1960).

om översättaren av NT 1540, "Odd Norske", som översatte verket mellan 1535 och 1539. I kapitel 4 diskuteras källtexterna för översättningen och i kapitel 5 tas NT 1540:s position inom isländsk språkhistoria upp, som en gränsdragande text. Exempel på stavning och språk i verket ges samt ett litet exempel på ett vid den tiden ganska nytt lånord som är vanligare i detta verk än i äldre texter. I kapitel 6 sammanfattas artikelns viktigaste slutsatser.

2. Boken

Nya testamentet på isländska trycktes i Danmark år 1540, i ett tryckeri i Roskilde.³ Tryckningen avslutades den 12 april, vilket anges på bokens sista sida:

Pryckt vti Konungligum stad Roschylld af mier Hans Barth xii dag Aprilis, Anno domini, MDxl

Tryckaren Hans Barth var från reformationens födelseort Wittenberg, född omkring 1500 och var verksam där som boktryckare från 1525 och sedan i Magdeburg 1527–1532. Han flyttade till Roskilde 1533. Barth var särskilt aktiv som tryckare av luthersk litteratur.⁴ Barth kunde inte isländska, vilket påpekas i bokens epilog, "honum er tungu malit nærsta o skilianligt" (fol. 330r), dvs. 'för honom är språket i stort sett obegripligt'. Med sedvanlig stilistisk ödmjukhet ber översättaren om ursäkt för texten och säger att det läsaren eventuellt inte helt förstår må antingen bero på översättarens "stirt tungu tæki", dvs. 'stela språk' (bristande uttrycksförmåga), eller det att tryckaren kan ha slarvat eller gjort misstag. Enligt Halldór Hermannsson (1916: 4) är boken full av tryckfel på grund av att den trycktes utanför Island och det att 'översättaren inte utövade någon ordentlig övervakning'.⁵ Det är visserligen osannolikt att den korrekturlästes kontinuerligt av Oddur eller någon annan som förstod språket, men Oddur kan knappast ha varit helt frånvarande medan boken trycktes.

Boken är i ett litet oktavformat och har varit omkr. 10 × 15 cm oinbunden

³ En bra översikt över en del av det som diskuteras här finns i Halldór Hermannsson (1916: 3–4), särskilt vad gäller bokens yttre.

⁴ Om Barth se *Nordiskt lexikon för bokväsen* (1951: 49); Reske (2015: 628, 1085); Jahnke (2018: 421–436).

⁵ "[T]he book abounds in printer's errors, due to the fact that it is printed outside of Iceland and no proper supervision exercised by the translator".

och oskuren, dvs. betydligt mindre i storlek än en typisk pocketbok idag. Detta kan jämföras med det svenska Nya testamentet 1526, vars storlek är ungefär 20 × 30 cm.⁶ Antalet sidor är följaktligen stort; boken består av 330 blad (660 sidor), 41 ark (det sista arket är 10 blad), inklusive titelbladet, och den är drygt 4,5 cm tjock. Detta handboksliknande format kan ha varit avsett att vara bekvämt för präster att ta med sig på sina resor. Som stöd för bokens användning under mässan är den i marginalerna försedd med särskilda markeringar med anvisningar till kyrkoårets evangelier och epistlar. Ett register över dessa finns nära bokens slut, fol. 325r–327v. Registret inleds med följande förklaring:

Registrum huernen finnaz skulu pistlar og Gudzspioll, þau sem lesin verda i heilagre, Kirkiu, a Sunnu daugum eda odrum hatidum, kring vm tolf manudu, þui huar þetta mercki ✕ stendr i textanum, þad til teicknar at þar sie vpp haf þess Gudzspialls edr Pistils sem a þeim degi verdr lesinn [...]

’Ett register över hur de brev och evangelier som ska läsas i den heliga kyrkan på söndagar eller andra högtider under de tolv månaderna hittas, ty varhelst detta tecken förekommer i texten då indikerar det att där finns början på det evangeliet eller den episteln som ska läsas den dagen.’

Titeln på bokens första trycksida (fig. 1) lyder som följer:

Þetta er hid nya Testament, Jesu Christi eigenlig ord og Euangelia huer hann sialfr predikadi og kendi, hier i heime, Sem hans postular og Gudz spialla menn sidan skrifudu. Þau eru nu hier vtlogd a Norrænu, Gudi til lofs og dyrdar, enn almuganum til sæmdar og Salu hialpar.

’Detta är Nya testamentet, själva Jesu Kristi ord och evangelia vilka han själv predikade och lärde ut här i världen, som hans apostlar och evangelister senare skrev. De översätts nu här till norröna, till Guds pris och ära, och till allmogens heder och själahjälp.’

Ramen som omger texten är samma träsnitt som användes i Melanchthons *Instructio Visitaciones* som Hans Barth tryckte i Roskilde 1538.⁷ Överst i ramen, i den övre marginalen, avbildas Kristus som sänder ut apostlarna och längst ner i ramen syns även Kristus, samt aposteln Petrus som vänder sig mot honom med en nyckel i sin högra hand, och där till höger återigen apostlarna. På versosidan av titelsidan finns ett träsnitt som föreställer kung

⁶ Ett exemplar bevarat på Uppsala universitetsbibliotek (Rar. fol. 10:23) är 18,5 × 26,5 cm, beskärningsstorlek.

⁷ Titelsidan i *Instructio Visitaciones* beskrivs i *Aarsberetninger og meddelninger fra det Store Kongelige Bibliothek*, band 2, s. 189; jfr s. 230 om NT 1540.

Fig. 1. Nya testamentet 1540, titelsida. (Bild: Landsbókasafn Íslands.)

David som sjunger och spelar harpa. Ovanför denna bild och under den finns några bibliska citat.

Boken inleds fol. 2–3 (s. 4–5) med ett uttalande från kung Christian III.⁸ Där nämns översättaren, som kallas "Otthe Norske", som har översatt Nya testamentet för de islänningar 'som själva vill läsa och förstå denna heliga skrift'. Det anges också att lärda män vid Köpenhamns universitet har läst igenom texten och bekräftat att den är korrekt återgiven efter 'den latinska översättningen' (se nedan) och att kungamakten ("vi") har beordrat att boken trycks. Vidare uppmanas biskopar, prelater, fogdar och ämbetsmän och alla andra kyrkliga och världsliga, särskilt de som bor på Island, att tillåta försäljning och användning av boken och att inte hindra det på något sätt. Utlåtandet är daterat "otthende dagen effther alle Helgen dagh Aar etc. M.D.xxxix", dvs. den 9 november.

I kungabrevet sägs boken vara översatt "effther then latiniske translation". Hur detta ska förstås är ovisst. Texten vilar i högsta grad på Luthers översättning (se kapitel 4) även om det finns exempel på användning av Vulgata samt textställen som tyder på att Erasmus av Rotterdams latinska Nya testamentet har funnits tillhands. Det är möjligt att latinet omnämns för att det gav texten en högre status än att den bara skulle vara översatt från tyska. Men det är även tänkbart att detta formuleras på detta sätt för att inte störa myndigheter och användare. Ingen visste hur framtiden skulle se ut för den nya formen av kristendom och det var kanske säkrast att hålla sig på rätt sida och att inte nämna att översättningen var gjord efter Luthers tyska text, som vissa kunde anse vara kättersk. Att texten har granskats av lärda män vid universitetet är i sig inte troligt eftersom det är osannolikt att det fanns lärda vid Köpenhamns universitet som förstod mycket isländska vid denna tid.

Efter kungabrevet följer på fol. 3v–7r Luthers förord, "formale", och därefter en lista över Nya testamentets böcker, "Þessar eru bækr hins nya testamenti" (7r–7v).⁹ Därpå börjar texten och i slutet av boken är registret (nämnt ovan) och på fol. 328r–330r en epilog skriven av översättaren själv. Där talar han till Islands folk och förklarar för dem trons huvudpunkter och att Guds rena ord här har översatts till isländska.

Boken återutgavs i en faksimilupplaga 1933 i serien *Monumenta Typographica Islandica*, med en inledning skriven av Sigurður Nordal. En

⁸ Uttalandet finns tryckt i *Diplomatarium Islandicum* 10 nr 312 (ska vara: 212), s. 491.

⁹ Ingen ordförklaringsdel följer direkt efter innehållsförteckningen som i det danska Nya testamentet 1524 och det svenska Nya testamentet 1526, där nya och sällsynta ord förklaras för läsaren, och en sådan var inte heller med i Luthers text.

nyutgåva anpassad efter modern standardspråksnorm publicerades 1988 (Guðrún Kvaran et al. 1988).¹⁰

Upplagan och antal exemplar

Oddur Gottskálksson har sannolikt seglat med upplagan av Nya testamentet till Island sommaren 1540. Inga upplysningar finns dock om det och det mesta är okänt om antalet exemplar och om distribution av boken. Samma år som NT 1540 publicerades tillträdde en ny, öppet luthersk biskop i Skálholt, Gissur Einarsson. Han var översättaren Oddur Gottskálkssons vän och tros ha gjort vad han kunde för att sprida boken. I ett brev år 1547 till präster i Skálholts stift från biskop Gissur uppmanar han och instruerar dem alla att skaffa sig en samling av predikningar som Oddur Gottskálksson hade översatt och som kom ut 1546 (tryckt i Rostock), om de inte redan hade gjort det, och dessutom Nya testamentet:

þa byd eg og bifala ollum prestum sem hier ero j vnder skylldu kennimannligrar hlydni og prestzstettar sem adr hafa ecki þessar bækur ad þeir án duol utuegi eina af þeim med bok hins nya Testamentis hid allra fyrsta. (*Diplomatarium Islandicum* 11 nr 485, s. 540)

’jag befäller alla präster som är här, under förpliktelse till prästerlig lydnad och prästadömet, som inte redan har dessa böcker [dvs. predikosamlingen, två band] att de utan fördröjning skaffar en av dem tillsammans med Nya testamentets bok, så fort som möjligt.’

Det verkar därför som att antalet exemplar åtminstone skulle räcka för de präster som då var i tjänst i Skálholts stift. I en minnesanteckning från 1542 har biskopen skrivit:

ad minnast frammi ad hafa j prestastefnvnni. | þad prestar utuegi sier þessi noua testamenta og dagliga j þeim lesi j stadinn skylldutidanna sem kalladar hafa uerid. (*Diplomatarium Islandicum* 11 nr 131, s. 134)

’att ha följande i åtanke på synoden: att prästerna skaffar sig dessa nya testamenten och läser i dem dagligen i stället för de obligatoriska tider som de har kallats.’

Man vet inte mycket om antalet präster på Island under 1500-talet, men de var troligen drygt 200 omkring 1540, varav 150 i Skálholts stift (Helgi

¹⁰ Ett fel har smugit sig in hos Vilborg A. Ísleifsdóttir, som anger att NT 1540 trycktes om i Rostock år 1546 (1997: 159, upprepat 2013: 146, 2021: 179 och 2024: 83). I själva verket trycktes boken aldrig om.

Þorláksson 2003: 112–113). Antalet kyrkor var större. Omkring 1570 fanns det 227 kyrkor i Skálholts stift och drygt 330 på hela Island (Björk Ingi-mundardóttir 2019: 37 och 38), och de var troligen lika många omkring 1540. Så antalet exemplar av NT 1540 kan ha varit allt från cirka 150 till 330, beroende på om boken var avsedd för alla präster i Skálholts stift, alla präster i landet eller alla kyrkor i landet. Det är rimligt att anta att det fanns hopp om att även lekmän skulle köpa boken, åtminstone en och annan förmögen bonde, så antalet 200–400 exemplar är inte omöjligt. Det kan jämföras med det att första upplagan af hela Bibeln på isländska, Bibeln 1584, trycktes i 500 exemplar.

Det anses vara sannolikt att Oddur lät trycka boken på egen bekostnad även om det inte finns någon direkt uppgift om det (Halldór Hermannsson 1916: 3; se en diskussion hos Helgi Þorláksson 2003: 51 och Vilborg A. Ísleifsdóttir 2024: 83).

Idag vet man med säkerhet om 10 bevarade exemplar av NT 1540.¹¹ Enligt uppgifter från Landsbókasafn (Nationalbiblioteket) och Þjóðskjalasafn (Riksarkivet) på Island i maj 2025 finns det tre exemplar på Island, alla något defekta, och alla förvaras på Landsbókasafn. Två exemplar finns på Kungliga biblioteket i Köpenhamn, ett på Universitetsbiblioteket i Köpenhamn, ett på Universitetsbiblioteket i Oslo, ett på Universitetsbiblioteket i Uppsala, ett i Fiske-samlingen vid Cornell University och ett exemplar ägs av British and Foreign Bible Society (London). Det kan även finnas exemplar i Tyskland (jfr Halldór Hermannsson 1916: 4; Jón Þorkelsson 1888: 15) men detta har inte kunnat bekräftas för närvarande.

Ett av de bevarade exemplaren är på sitt sätt säreget och intressant eftersom det, som det ser ut nu, innehåller en avvikande och sekundär språklig variant som ändå har citerats som om den vore en huvudvariant. Detta gäller ett av de tre exemplaren på Landsbókasafn Íslands, ett exemplar som på webbplatsen Bækur.is kallas *A-exemplaret* ("A-eintak") och som tidigare ägdes av Íslands teologiska seminarium (Prestaskóli Íslands).¹² Det speciella med detta exemplar är att det har givits ett nytt titelblad (1r–1v) och sista-blad (330r–330v). Detta är inte uppenbart vid första anblicken men syns tydligt både när dessa blad jämförs med andra blad i A-exemplaret, eftersom de är betydligt ljusare och renare än resten, och även vid jämförelse med andra

¹¹ Halldór Hermannsson (1916: 4) kände till sex exemplar och han hade hört talas om några till, fyra eller fler; Sigurður Nordal (1933: 10) uppräknar några till och uppskattar antalet bevarade exemplar till 11.

¹² Länk till A-exemplaret i Bækur.is: <https://baekur.is/bok/9e16b051-a1e9-441e-83b5-c4bd6451d4e3/1>.

Fig. 2. Från titelsidan i tre exemplar av NT 1540. Överst: NT 1540, exemplar bevarat Köpenhamn. Mitten: NT 1540, exemplar bevarat i Uppsala. Nederst: A-exemplaret.

exemplar av NT 1540 med oskadade första- och sistablad, t.ex. med ett av de exemplar som bevarats i Köpenhamn¹³ och exemplaret i Uppsala universitetsbibliotek (se en beskrivning av det nedan). De nya bladen är, som det verkar, manuellt kopierade med penna (snarare än ett provisoriskt återtryck) och är exceptionellt välgjorda i återgivandet av typsnittet, all uppsättning och

¹³ Länk till Köpenhamns-exemplaret i Archive.org: <https://archive.org/details/den-kbd-pil-130018097762-001>.

regelbundenhet. Bilderna i ramen som omger texten på titelsidan skiljer sig dock tydligt i A-exemplaret från bilderna i andra exemplar av boken, vilket framgår när A jämförs med de två andra exemplaren (se fig. 2).

Den variant som avviker i A-exemplaret finns på bokens näst sista sida, 330r, i raderna 22–23. Det rör sig om en felaktig läsning hos den som tog hand om dessa nya sidor i A-exemplaret. Originaltrycket av NT 1540 lyder enligt följande, där Oddur ursäktar sitt 'stela' språk (jfr ovan) och tryckarens 'okunnighet om isländska språket': "Hueriu vallda ma mitt stirt tungu tæki, elligar þad prentarinn kunne hafa misgad sig, þuiat honum er tungu malit nærsta o skilianligt", dvs. 'vilket kan bero på min stela tunga, eller så kan tryckaren ha misstagit sig eftersom språket i stort sett är obegripligt för honom'. Ordet *misgáð*, supinum av verbet *misgá* (*sig*) 'att ha fel, missta sig', skrivs i radbrytningen <mif= | gað>. Personen som tog hand om tilläggs-sidorna i A-exemplaret har i sin förlaga läst detta som "misséd", supinum av verbet *missjá* 'se fel'. Texten och formatet i A-exemplaret är exakt desamma som i originaltrycket av NT 1540 förutom att det i radbrytningen nu står <mif= | fied>. Det finns exempel på att det hänvisas till detta textställe med A-exemplarets "misséd" (jfr *Ritmálssafn Orðabókar Háskólans* under *missjá*).

Uppsalaexemplaret

Exemplaret som finns i Uppsala universitetsbibliotek (signum: Danica vet. 9) är komplett och mestadels oskadat. De första sidorna är något mörka men i övrigt är boken ren och verkar inte ha använts särskilt mycket. På insidan av den främre bokpärmen, på det främre försättsbladet, recto och verso, på titelsidan och dess baksida samt på fol. 3r och 7v, finns ägar-inskriptioner (se nedan). På bakre försättsbladet (rectosidan), i slutet av boken, finns en anteckning som i själva verket inte gäller NT 1540 utan det danska Nya testamentet 1524 (daterad till 1522 i anteckningen). På 3r finns en religiös reflektion över fördelarna med att läsa andliga skrifter, och en bön är skriven efter texten på bokens sista sida, 330v. Några illustrationer och dekorativa initialer (anfanger) har färglagts med rött bläck. Annars har nästan ingenting skrivits in i boken förutom handskrivna anteckningar fol. 98v–99r och 110v–111r i Lukasevangeliet och enstaka ord på några andra ställen. På fol. 114 i Johannesevangeliet, kapitel 2, har en bild av en hand ritats in och under den skrivits "nota: psal: 68", vilket är en hänvisning till Gamla testamentet (borde vara Psalm 69, sål. t.ex. i Psaltaren i Bibeln 1584). Boken är inbunden i pergamentklädda träpärmar. Storleken är 10 × 13,5 cm (sidstorlek). Den har skurits vid bindningen, vilket framgår av att

marginalier på flera ställen är beskurna, t.ex. i Matteusevangeliet, fol. 11v och 12v, Lukasevangeliet, fol. 98v.¹⁴ På ryggen står det "NIA TESTAM:". Två spännen har funnits på boken men de saknas nu.

Sigurður Nordal (1933: 10) kände till detta exemplar och hänvisar om det till bibliotekarie Arvid Hj. Uggla (1921: 551) men hade troligtvis inte sett det själv. Exemplaret ägdes senast av den svenske språkvetaren och islandsfararen Rolf Arpi (f. 1853, d. 1909), som hade fått det som en gåva från den färöiske språkvetaren V. U. Hammershaimb¹⁵ (f. 1819, d. 1909) år 1886. Hammershaimb hade själv fått det av prästen Hans Kristian Rask (f. 1805, d. 1875), som enligt Uggla (a.a.) köpte det på auktion efter sin halvbror, den danske språkvetaren Rasmus Kristian Rask (f. 1797, d. 1832). Hammershaimb skriver på isländska på insidan av bokens främre pärm:

Þetta N. T. er mér gefið af prestinum H. Kr. Rask, og gef eg nú vini mínum Rolf Arpi í Uppsölum bókinda til eignar og umráða. Lyderslev 17de febr. 1886. V U Hammershaimb.

Innan dess tycks boken ha tillhört släkter på Västfjordarna. Bland dess ägare har varit den kände prosten Björn Halldórsson (f. 1724, d. 1794), bosatt i Sauðlauksdalur vid Patreksfjörður, som har fått boken av Guðbrandur Sigurðarson år 1764, troligen den som var präst på Brjánslækur (f. 1735, d. 1779); Torfi Magnússon (f. 1653, d. 1706) bonde och *lögréttumaður* (domstolsledamot) på kungsgården Auðkúla i Arnarfjörður, som gav boken 1706 som sommardagspresent till sin dotter Kristín (båda nämns i folkräkningen 1703, *Manntal á Íslandi árið 1703*: 193); Björn Bjarnason, som fick boken av sin far 1603, som i sin tur hade fått den år 1576 – dessa två är troligen Bjarni Björnsson (f. omkring 1540, d. efter 1616), bonde på Brjánslækur (farfarsfar till Torfi Magnússon) och hans son Björn (f. 1585, d. efter 1649), bonde på Lækur och Kambur i Króksfjörður (jfr *Íslendingabók*. is). På titelsidan står, med klumpig och svårläst skrift, troligen följande: "þessi book gefð gifle bínaf"¹⁶, dvs. 'denna bok ger Gísli Bjarna(son)'; vem denna Gísli är vet man inte.

¹⁴ Detsamma kan även ses på samma ställen i andra exemplar av NT 1540 som nu har granskats.

¹⁵ Inte J. V. Hammershaimb som det står hos Uggla (1921: 551) och som upprepas i Sigurður Nordal (1933: 10).

¹⁶ Förmodligen så; lite klotter efter "gifle" kan möjligen vara en eller två bokstäver och det som här läses "bínaf" är inte fullt säkert.

3. Översättaren och översättningen

Oddur Gottskálksson, översättaren av NT 1540, föddes (vad vi vet) på Island troligen strax före 1500 och dog år 1556 (se t.ex. Páll Eggert Ólason 1922: 292 ff.; jfr Vilborg A. Ísleifsdóttir 2024: 77).¹⁷ I sin bok om språket i NT 1540 argumenterade Jón Helgason för att Oddur var född 1514 eller 1515 (1929: 3–5), vilket filologen Jón Sigurðsson hade föreslagit tidigare utan att det hade vunnit genomslag (1860: 120). Flera tog upp detta efter Jón Helgason, bland andra Sigurður Nordal (1933: 11–12), och den tidsbestämningen nämns ofta i senare diskussioner om Oddur. Jón Helgasons och Sigurður Nordals argument stöds dock inte av de källor som finns om Oddur och hans familj.

Det är inte mycket som är känt om Oddur, endast det som står i två förhållandevis korta berättelser skrivna ett halvt sekel efter hans död. En skrevs år 1605 av krönikören Jón Egilsson (f. 1548, d. efter 1634)¹⁸, som fick berättelsen från en man som kände Oddur (Jón Egilsson 1856: 76–79). Den andra nedtecknades år 1613 av biskop Oddur Einarsson (f. 1559, d. 1630) efter en man som hade bott i Oddurs hem under hans sista levnadsår; den handlar dock mestadels om Oddurs vuxna liv och åren kort före hans död, samt omständigheterna kring hans död (Oddur Einarsson 1933–1939).

Oddur var son till en norsk biskop i Hólar på norra Island, Gottskálk Nikulásson (f. 1469, d. 1520) och en isländsk kvinna, Guðrún Eiríksdóttir (f. ca 1470). Biskop Gottskálk var den tredje i samma norska släkt som oavbrutet besatt biskopsstolen i Hólar under 1400-talet och fram till 1520, i nästan 80 år; först Gottskálk Kæneksson 1442–1457, efter honom hans brorson Ólafur Rögnvaldsson 1459–1495 och efter honom Gottskálk Nikulásson 1496–1520, brorson till Ólafur. Före dem innehade också Gottskálk Kænekssons farbror Jón Eiríksson Hólar åren 1358–1390. Oddurs moder Guðrún var av en gammal hövdingasläkt på Island, dotter till storbonden Eiríkur Loftsson (f. ca 1415, d. 1473) som var son till stathållare (hirðstjóri) Loftur Guttormsson (f. ca 1375, död 1432), en av Island rikaste och mäktigaste män på sin tid.

Enligt Jón Egilsson (1856: 76; jfr också Oddur Einarsson 1933–1939: 134) sändes Oddur till Norge vid sex års ålder, troligen med sin farbror

¹⁷ Dessa två har mest detaljerat beskrivit Oddurs liv utifrån tillgängliga källor. Vilborg har publicerat två artiklar om Oddur (2005 och 2024) och nämnt honom även i andra publikationer (1997, 2013, 2021). För mer information om Oddur, se speciellt hennes publikation från 2014.

¹⁸ Jón skrev sin text 1605, jfr inledningen till utgåvan (1856: 18 och 20).

Guttormur Nikulásson (f. ca 1460, d. 1541)¹⁹, som hade bott på Island men som flyttade tillbaka 1502/1503 och blev några år senare lagman i Bergen, 1509–1536. Oddur växte upp i Bergen och på Torsnes i Hardanger, ca 50 km öster om Bergen, varifrån släkten kom. En ”ott po tosnes” (’Odd på Torsnes’) nämns i ett norskt dokument som skatteskyldig där år 1519, och det har föreslagits att detta syftar på Oddur Gottskálksson (Kolltveit 1953: 57) – och om så är fallet skulle det stödja det antagandet att han var född före 1500.

Bergen hade länge varit den viktigaste staden utomlands för Island och isländsk handel (se t.ex. en översikt i Veturliði Óskarsson 2003: 66 ff.) och det fanns alltid flera islänningar som bodde eller vistades en tid i Bergen (jfr Vilborg A. Ísleifsdóttir 2024: 78). Det är också sannolikt att en ung biskopsson har haft en islänning som ledsagade honom till Norge. Oddur behöver därför inte ha gått miste om det isländska språket under sin uppväxt i Bergen. Även om han har bott i Torsnes som barn har han varit i Bergen under skolåren – det sägs i den korta berättelsen från 1613 att han studerade där i skolan (”lærde þar vel i skola”, Oddur Einarsson 1933–1939: 134). Det har utan tvekan varit katedralskolan i Bergen. Mycket litet är känt om Oddurs utbildning, resor och aktiviteter innan han bosatte sig på Island, men de få orden i en av texterna om honom, som nämner vistelse i Danmark och Tyskland (”Hann var bæði í Þýzkalandi og Danmörk”, Jón Egilsson 1856: 76), tyder på att han skaffade sig utbildning där.

Oddur kom tillbaka till Island omkring eller kort före 1520 och var en tid hos sin far på Hólar men åkte tillbaka till Bergen troligen 1521, strax efter biskopens död 1520 (Oddur Einarsson 1933–1939: 134). Inget är känt om hans liv efter det fram till det att han kom till Island 1534.²⁰ I Jón Egilssons berättelse om Oddur (1856: 76) sägs det mycket kort att Oddur kunde latin, tyska och danska mycket väl (”var mjög vel lærður á latínu, þýzku og dönsku”) och att han innan han åkte till Island skaffade sig böcker på dessa språk samt Nya testamentet (”áður hann sigldi aptur, þá fékk hann sér bækur með þrimur tungumálum: latínu, þýzku og dönsku, og þar var með Nýja testamentið”, a.st.). Det sägs också att han strax före denna resa hade konverterat från katolicismen till lutherdomen, så det är inte osannolikt att detta Nya testamente som han tog med sig har varit något annat än Vulgata,

¹⁹ På norska Guttorm Nilsson, se Ugulen (2006: 365 och 372).

²⁰ Han nämns i ett diplom från 1536 som en av domsmännen närvarande vid en rättegång (*Diplomatarium Islandicum* 9 nr 630) och det är första gången han nämns i isländskt sammanhang.

troligen Luthers version. Om detta har skett i Bergen eller i Tyskland (eller Danmark) får vi inte veta.

Om Oddurs vistelse eller studier i Tyskland vet man ingenting, men i översikter om reformationen på Island och om Oddur föreslås ibland att han studerat där, möjligtvis i Wittenberg (t.ex. Harboe 1751: 229; Münter 1833: 532–533; Tryggvi Þórhallsson 1989: 31²¹). Inga källor stöder dock det, även om det kan tyckas vara sannolikt.

Det går inte att säga hur mycket som är korrekt i de två 1600-talsberättelserna om Oddur, men ser man kritiskt på texterna, som är de enda riktiga källorna om Oddur, annalen från 1605 och berättelsen från 1613, får man känslan av att händelser blandas ihop tidsmässigt, och naturligtvis saknas också mycket. Om Oddur var född ca 1496 skulle han ha varit ca 37–38 år när han kom till Island 1534; var det först kort innan det som han konverterade till lutherdomen? Eller syftar berättelsen hos Jón Egilsson på att detta hände kort innan han kom till Island förra gången, ca 1520, strax efter studier på katedralskolan i Bergen, där han förmodligen studerade tillsammans med Geble Pedersson (f. ca 1490, d. 1557), som var en av de största norska lärdomsmännen under första hälften av 1500-talet, och andra andans själar i Bergen? Kanske är det ”naturligt å konkludere med at ideen om oversettelse av Det nye testamentet har tatt form i den atmosfære af gjæring, kreativitet og lærdom, som hersket i Bergen og universitetsbyene i den nordlige del av kontinentet, hvor Odd fikk sin utdanning” som Vilborg A. Ísleifsdóttir (2024: 78) uttrycker det.

Enligt Jón Egilsson (1856) blev Oddur skrivare i Skálholt hos biskop Ögmundur Pálsson. Vilborg A. Ísleifsdóttir (2024: 79) argumenterar för att Ögmundur hade träffat Oddur i Bergen 1533 och anställt honom. I Skálholt blev Oddur bekant med bl.a. Gissur Einarsson (f. 1512, d. 1548), som man vet hade studerat i Tyskland, i Hamburg (jfr Jón Egilsson 1856: 79) och som några år senare, 1540, blev den förste lutherske biskopen på Island. Samtidigt fanns det flera andra unga män på biskopsgården som var positiva till den nya lutherska tron; vissa nämns av Jón Egilsson (1856) och de är också kända från andra håll. Det är mycket troligt att atmosfären i Skálholt uppmuntrade Oddur att påbörja sin översättning – eller fortsätta med den om han redan hade börjat. Han ska dock ha arbetat i hemlighet eftersom den gamle biskopen i Skálholt själv var en hängiven katolik. Enligt

²¹ Tryggvi hänvisar om detta till biskop Ludvig Harboe (1751), men även till biskop Finnur Jónsson (1775: 203) som dock inte nämner Wittenberg men däremot antyder att Oddur har haft samtal i Tyskland med lärda män ”inter quos a quibusdam ipse Lutherus & Melanchthon numerantur”, dvs. ’bland vilka av vissa Luther och Melanchthon räknas’.

Jón Egilsson (1856: 77) satt Oddur och översatte ute i ett kostall och ska ha övertygat biskopen om att han satt och läste gamla böcker och skrev av biskopsstatuter. Då översatte han Matteusevangeliet, enligt Jón Egilsson. Oddur flyttade på våren till en gård på södra Island och verkar ha bott där några år. Där översatte han förmodligen resten av Nya testamentet men mycket mer får vi inte veta: "Ekki er getið þar um, að hann legði þar út fleira á þeim vetri, fyr en hann var í burtu og kom í búskap. Hann bjó fyrst á Reykjum í Ölvesi", dvs. 'det nämns inte att han översatte mera där den vintern förrän han hade lämnat och skaffat sig eget hushåll. Han bodde först på Reykir i Ölfus' (a.st.). Man känner inte till att han har haft någon medhjälpare i samband med översättningen.

Översättningen slutfördes av allt att döma 1539. Den kunde inte tryckas på Island eftersom den enda tryckpressen i landet var kopplad till biskopssätet i Hólar på norra Island, där motståndet mot den nya tron var mycket starkt. Därför fick boken tryckas utomlands och Oddur reste till Danmark denna sommar eller höst – om denna resa vet vi dock ingenting. I inledningen till nytgåvan 1988 skriver biskop Sigurbjörn Einarsson om Oddur och säger bl.a. (s. xvii): "Þegar prentun var lokið hélt Oddur til Íslands með upplagið og var samferða vini sínum Gissuri Einarssyni", dvs. 'när tryckningen var klar, reste Oddur till Island med upplagan och åtföljdes av sin vän Gissur Einarsson'. Biskop Sigurbjörn anger ingen källa för detta. Det är visserligen korrekt att Gissur Einarsson reste till Danmark 1539; den gamle biskopen Ögmundur Pálsson uppger i ett brev på latin skrivet 1 juli 1539 att han tillsammans med andra lärda och lekmän i Skálholts stift har valt Gissur till biskop, och ger honom ett pass för att gå till kungens möte (*Diplomatarium Islandicum* 10 nr 183, s. 447 ff.). Det sägs dock ingenting om Gissurs resa men i ett tillägg och rättelse från tidigt 1700-tal till en annal skriven omkring 1640 (Skarðsárannáll) uppges det att Gissur reste tillsammans med en man, dock knappast Oddur som säkert hade nämnts om han hade varit biskopens reskamrat (*Annálar 1400–1800*, 1: 98, fotnot 1; om annalen se spec. s. 29 ff.).

Vi får alltså nöja oss med att vara säkra på att Oddur Gottskálksson reste till Danmark 1539, och att han på något sätt fick – eller tidigare hade fått – kontakt med en 'luthersk' tryckare i Roskilde, drygt 30 kilometer väster om huvudstaden, att han lät sätta och trycka boken under vintern, att han tog hand om texten tillsammans med en tryckare som inte kunde ett ord isländska, att han skaffade speciella typer (skrifttecken) till boken (se kap. 5) och att han sedan under våren eller sommaren 1540 tog med sig 200–300 eller fler exemplar till Köpenhamn och transporterade dem till Island, antagligen direkt till Skálholt där hans vän Gissur hade blivit biskop.

Det här är konturerna i berättelsen, men detaljerna känner vi inte till och kommer aldrig att göra.

Senare översatte Oddur en del annat, *Kurtze Auslegung der Evangelien* av Antonius Corvinus, utgiven 1546, *Die Historia des leydens [...]* av Johannes Bugenhagen, utgiven 1558, *Die Passion Christi [...]* av Antonius Corvinus, utgiven 1559, och *Catechismus pro pueris et iuventute* av Justus Jonas, troligen utgiven 1562, eventuellt mera (Halldór Hermannsson 1916: 4, 11–13, 14–15, 45; Vilborg A. Ísleifsdóttir-Bickel 2021: 179–180). Oddur översatte också delar av Gamla testamentet som biskop Guðbrandur Þorláksson använde i Bibeln 1584, dock ovisst vilka delar (se Guðrún Kvaran 2015: 22).

NT 1540 och Bibeln 1584

Biskop Guðbrandur Þorláksson (f. ca 1541, d. 1627) var redaktör och ansvarig för den första utgåvan av hela Bibeln på isländska år 1584 och översatte även själv delar av den (se t.ex. Guðrún Kvaran 1990: 12–13). Det hävdas ofta att Guðbrandur tog upp Nya testamentets text från NT 1540 så gott som oförändrad. Detta påstående härrör sannolikt från professor Páll Eggert Ólasons ord i hans utförliga diskussion om Oddur och NT 1540 (1922: 538 ff.). De flesta som har diskuterat och jämfört NT 1540 och Nya testamentet i Bibeln 1584 är mer eller mindre av denna uppfattning; Guðrún Kvaran (2017: 123–124) nämner t.ex. Jón Helgason, Sigurður Nordal, Steingrímur J. Þorsteinsson, Chr. Westergård-Nielsen och Oskar Bandle, av vilka den sistnämnda dock är en av dem som har en viss reservation gällande detta.

För närvarande översikt granskades Markusevangeliet i båda verken i syfte att se vilka förändringar Guðbrandur gjorde. Det är tydligt att texten i Bibeln 1584 är 'samma' text som i NT 1540 och de ändringar som har gjorts i texten 1584 är mestadels små. Satsbyggnad, ordföljd och ordval är med mycket få undantag exakt desamma i båda texterna men vissa lexikaliska skillnader förekommer. I evangeliets kapitel 1–4 (ca 2 960 ord) finns det till exempel mellan 50 och 60 lexikaliska skillnader, dvs. olika ord eller tillägg/borttagning av ord i Bibeln 1584 (böjningsskillnader antecknades inte). En kort översikt över dessa räcker för att belysa de huvudsakliga skiljaktigheterna. (NT 1540 → Bibeln 1584.)

Skillnaderna är inte stora. Omkring hälften består av mycket små förändringar, som tillägg av ett *og* (6) eller *hann* (1); byte från *en* till *og* (4), byte från *og* till *en* (1), byte från *að* till *og* (1), byte från *er* till *eð* (1); strykning av *að* (3), *hann*, *hinn*, *og*, *sem*, *svo*, *til*, *var*, *þá* (ett exempel på varje); *þá er 'dä' → er*; *þá er 'de som' → þá* (1); *því að 'ty' → það 'ty', 'det'* (1).

Litet större lexikaliska skillnader är sådana som de följande, i kap. 1: *af Esaia spámanni* → *hjá spámönnunum* 'hos profeterna', *allar Júðasveitir* 'allt Judafolk' → *allir af Júða* 'hela Juda', *í Jórdanarflóði* 'i floden Jordan' → *í Jórdan*, *prestahöfðingjanum* dat.sg. 'överprästen' → *prestunum* dat.pl. 'prästerna'; i kap. 2: *leðurbelgi* ack.pl. 'läglar av läder' → *belgi* 'läglar'.

Mer betydande varianter är sedan dessa, i kap. 1: *nú* → *þú* (dvs. "Sjá nú til að þú seg það öngum" → "Sjá þú til að þú segir það öngum"), *freistaðist* → *freistaðist af andskotunum* 'blev frestad av djävulen', *þeim* 'de' → *djöflunum* dat.pl. 'djävlar' (ordet *djöfla* ack.pl. står några ord innan i samma sats i NT 1540), *vorkynnti* 'tyckte synd om' → *sá aumur á* 'tyckte synd om'; i kap. 2: *tolltektarar* 'tullindrivare' → *tollheimtumenn* 'tullindrivare', *fórnarbrauð* 'skådebröd' → *sjónarbrauðin* 'de synliga bröden'; i kap. 3: *tvístraður* 'splittrad' → *við sig ósamþykkur* 'oenig med sig själv', *skammar* gen.sg. 'skam, vanära' → *dóms* gen.sg. 'dom'; i kap. 4: *sængastaði* ack.pl.²² 'sängar' → *melíask* ack.sg. 'skäppa', *grasjurtum* dat.pl. 'örter, gräs' → *kálgrösum* dat.pl. 'kål'.

Det är kanske diskutabelt huruvida dessa exempel kan betraktas som små skillnader eller inte. Texten i Bibeln 1584 är tydligt tagen efter NT 1540 och ofta är längre avsnitt ordagrant identiska i båda texterna. I en outgiven lista över skillnader mellan hela NT 1540 och Nya testamentet i Bibeln 1584, sammanställd av Guðrún Kvaran och Stefán Karlsson, ska det emellertid finnas över sjutusen varianter när allt räknas (Guðrún Kvaran 2017: 119). Det är därför åtminstone tydligt att biskop Guðbrandur förändrade en del i sin återgivning av Oddurs text även om mycket av det var mindre företeelser.

4. Förlagan

Alla som har diskuterat Oddur Gottskálkssons översättning av Nya testamentet är överens om att han främst använde Luthers högtyska text i sin översättning (se Jón Helgason 1929: 176–178; Sigurður Nordal 1933: 15; Guðrún Kvaran et al. 1988: xxiii–xxiv; Astås 2005: 1198). Han har dock också haft tillgång till andra texter, däribland Erasmus av Rotterdams utgåva av NT, med grekisk och latinsk parallelltext (första utg. 1516). En undersökning av Oddurs användning av den är ännu inte gjord, men det finns textexempel i NT 1540 som bekräftar Oddurs tillgång till Erasmus text

²² "kueikizt og liosit til þess at það setiezt vnder bord edr sænga stadi" 'tänder man ljuset för att sätta det under ett bord eller sängar' (jfr Markus 4:21).

(Jón Helgason 1929: 176, 185). Oddur har även haft Vulgata till hands och Jón Helgason visar exempel som stöder detta, där Oddurs text inte kan vara översatt efter vare sig Luther eller Erasmus (a.a.: 178, 180–182). Den Vulgatatext som Oddur har haft tillgång till är äldre än Vulgatautgåvan från 1529, möjligen en upplaga från 1509. Oddur har förmodligen inte kunnat grekiska, åtminstone inte tillräckligt för att ha kunnat jämföra med den grekiska ursprungstexten.

I sin bok visar Jón Helgason med exempel att Oddur inte har använt Luthers äldsta upplagor från 1522–1527 (1929: 177). Luthers förord till Apostlagärningarna saknas i NT 1540, och eftersom den först kom i Luthers upplaga av Nya testamentet 1533 och i tyska Bibeln 1534 har Oddur haft en äldre upplaga än det. Jón Helgason ansåg det mest troligt att Oddur hade använt en av två utgåvor som båda kom ut 1530 (a.a.: 178–179).

Översättningen innehåller Luthers marginalanteckningar samt förorden till varje bok, förutom det till Uppenbarelseboken som Oddur bytte ut för ett som han skrev själv. Han skriver at ”þennan formála sem doctores hafa saman sett yfuer þessari bok Apocalipsis [...] hefi eg eigi þorat hier fyre at setia lata [...] af þui mier þicker hann nærsta hardlgia (*sic*) hlioda, vpp a þann ed þeir kalla veralldligann Pafuadom, og fulan fiedratt er biscupar og þeirra hof prestar, hafa nu vm stunder haft”, dvs. ’detta förord, som de lärda har skrivit till denna bok Apocalypsis, har jag inte vågat ta med här [...] eftersom det förefaller mig tala mycket hårt mot vad de kallar det sekulära påvedömet och den smutsiga förskingring som biskoparna och deras präster har haft nu för tiden’ (NT 1540, fol. 307r).

Inget liknande står i förordet till utgåvorna före 1530 och dessa ord tyder på att Oddur hade den version av Luthers förord som talar illa om påven och påvekyrkan, och det är just vad kan läsas i utgåvan från 1530 och senare (se förorden hos Heydenreich 1939: 32 ff.).

Enligt Jón Helgason är det inte uteslutet att Oddur har haft en lågtysk översättning av Luthers text till hands. Oddur växte ju upp i Bergen, där det lågtyska inflytandet var starkt, och det var kanske inte osannolikt att Oddur skulle ha velat ha en lågtysk text som jämförelse. Åtminstone tretton lågtyska upplagor publicerades av Luthers Nya testamente före 1533 (Jón Helgason 1929: 179). Jón nämner ett ställe i NT 1540 som kan tyda på detta (s. 180), nämligen i förordet fol. 6 rad 11–13, där några ord i Oddurs text inte verkar förekomma i någon högtysk utgåva men däremot i den lågtyska upplagan tryckt i Wittenberg 1530.²³

²³ Texten är följande: ”Enn postularner tidka og þessi ord/ eg aminne eg bid og beide ydr. / Það

Enligt Jón Helgason (1929: 187) finns det ingenting i Oddurs text som tyder på att han har haft tillgång till Chr. Pedersens danska översättning av Nya testamentet (1529, 1531); inte heller till Christian III:s översättning från 1524 eller det svenska Nya testamentet 1526. Ytterligare forskning behövs för att nå en säkrare slutsats om detta. Oddur hade troligen tillgång till helgon-sagan Jóns saga baptista II av Grímr Hólmsteinsson (d. 1298); det framgår av likheter i Lukasevangeliet och Jóns saga (Jón Helgason 1929: 193; Stefán Karlsson 2000 [1984]: 414). Han kan också ha varit bekant med bibelkompilationen *Stjórn*, som visserligen bara innehåller GT (om den se Astås 2009), även om han kanske inte hade direkt tillgång till den när han arbetade med översättningen. Det är åtminstone tydligt att Oddur var väl påläst och kun-nig om kyrklig och religiös litteratur från århundradena före sin tid, och han använder både stil (så kallad lärd stil) och ord som återspeglar texter från 1200- och 1300-talen (Jón Helgason 1929: 196–197, lista s. 197–199).

5. Ett gränsdragande dokument?

Nya testamentet 1540 har fått rollen som en milstolpe eller ett gränsdragande dokument i isländsk språkhistoria. Som en rent historisk gräns är detta val ganska lämpligt. Vid denna tid vann lutherdomen mark på Island, 1540 i Skálholt och omkring 1550/1552 i Hólar. Ur språklig synvinkel finns det emellertid inte så mycket som motiverar att sätta en gräns där – den hade likaväl kunnat sättas vid mitten av 1400-talet, nära den tid då många av de största förändringarna i isländskan ägde eller hade ägt rum, vid 1500, för att få en jämnare gränsdragning, eller vid 1550, året som den sista katolska biskopen på Island avled, om man hellre vill hålla sig till en historisk händelse. Eftersom denna bok, Bibelns Nya testamente, är den första tryckta isländska boken har det dock ansetts lämpligt att inkludera dess text i excerperingen för ordboken över modern isländska vid Islands universitet, och ett motsvarande beslut återspeglas i det faktum att den fornvästnordiska ordboken i Köpenhamn, *Ordbog over det norrøne prosasprog*, i princip stannar vid samma år i sin excerpering.

Det är således å ena sidan boktryckningens början och dess nytta och

er fyre gudz saker edr nockrs konar annars at bidia” (NT 1540, 6r) som i den lågtyska texten är: ”Vnde de Apostel bruen des wordes/ Ick vormane/ ick flee (dat ys dorch Godt edder ichteswat anders bidden)” (*Dat Nye Testament Martini Luthers*, 4r) och det är orden inom parentes i den lågtyska texten som saknas i högtyska upplagor.

nödvändighet för en ny religion i mitten av 1500-talet som kan sägas vara gränsdragande för det isländska språket och å andra sidan det faktum att det var just Bibeln som översattes och publicerades under denna period, nämligen Nya testamentet 1540 och resten av Bibeln 1584. Fram till dessa utgåvor fanns det ingen komplett isländsk översättning av vare sig Nya eller Gamla testamentet. Citat från de flesta av Bibelns böcker finns dock i olika fornisländska texter (jfr Kirby 1976, 1980). Några av Gamla testamentets böcker översattes i slutet av 1200-talet och början av 1300-talet i Norge (*Stjórn*) och de finns bevarade huvudsakligen i isländska handskrifter från 1300- och 1400-talen. Dessutom hade flera andra religiösa texter översatts, till exempel berättelser om apostlarna och om heliga män och kvinnor, men inte Bibeln i sin helhet.

NT 1540 blev dock inte en förebild för det isländska språket under de följande århundradena eller en förutsättning för det isländska språkets liv eller vitalitet, vilket Nya testamentet 1526 ibland sägs vara för svenskan.

Stavningen

Stavningen är i stort sett densamma som i handskrifter från samma period, inklusive viss användning av förkortningar och speciella skriftecken som tillhör den skriftliga traditionen. I boken används flera av de samma förkortningsband och -tecken som var brukligt i isländsk skrift på den tiden, t.ex. ofta tecknet ⟨ȝ⟩ för 'og', förkortningsstreck för nasaler och annat, t.ex. ⟨ēñ⟩ för "enn", ⟨hñ⟩ för "hann", ⟨pīnū⟩ för "pínun" etc., ⟨mōm⟩ för "mönnum", ⟨þt⟩ för "því að", ⟨þ₂⟩ för "þeir", även typer med diakritiska tecken, t.ex. i ⟨ʰ⟩ för "svo" (alla dessa funna på fol. 14r i Matteusevangeliet 6). I böcker på danska som Hans Barth tryckte i Roskilde används nästan inga sådana förkortningar (Jón Helgason 1929: 12). Detta är tydligen Oddur Gottskálkssons val. Även vissa typer fick specialtillverkas för denna bok, naturligtvis ⟨þ⟩, men även ⟨œ⟩ som ibland används för /å/ (dvs. [au]), ⟨þ⟩ för "f" och ⟨æ⟩ för "æ", bokstäver som enligt Jón Helgason inte förekommer i danska böcker som Hans Barth tryckte – Barth använder där ⟨f⟩ och ⟨æ⟩ utan hake.

Språket

I vissa avseenden är språket i NT 1540 ovanligt och återspeglar inte sin tids språkbruk, särskilt vad gäller ordförråd och meningsbyggnad. Översättaren Oddur hade från sex års ålder växt upp i Norge och norska var utan tvekan

hans dagliga språk där. Hans behärskning av norska överträffade förmodligen, åtminstone i viss mån, hans isländska när han började översättningen av Nya testamentet. Men trots många tyska lånord och en tyskpåverkad satsbyggnad, som ibland är störande, är språket i översättningen i sin helhet ganska rikt och varierat. Ordförrådet är variationsrikt och texten är stilistiskt välskriven och välstrukturerad. Det är tydligt att Oddur behärskade isländsk grammatik till fullo och texten är inte grammatiskt eller idiomatiskt sämre än andra isländska översättningar av religiösa texter tryckta mellan 1550 och 1600, alla översatta av islänningar på Island (jfr Veturliði Óskarsson 2019: 103–104). Latinskt inflytande på ordförrådet i NT 1540 är mycket litet (Þórir Óskarsson 1994: 363).

Några exempel på lågtyska lånord i texten är verben *bítala* 'betala', *blífa* 'bli; vara; förbli', *forlika* 'försona' och *fornema* 'uppfatta'. Äldre exempel på dessa ord finns t.ex. i diplom från 1440 (*bítala*), 1418 (*blífa*), 1426 (*forlika*), 1431 (*fornema*) (jfr Veturliði Óskarsson 2003). Många av lånorden i Nya testamentet är numera föråldrade i isländskan, bland annat de fyra nyss nämnda verben, antingen därför att motsvarande inhemska ord fanns i det dagliga språket, t.ex. *greiða* för det tidigare nämnda *bítala*, *verða* för *blífa* och *setta* för *forlika*, eller i andra fall för att de århundraden senare försvann eller rensades bort från språket under 1800- och 1900-talets språkpurism. Ett bra exempel är verbet *blífa*.

Verbet *blífa*

Verbet *blífa* 'bli; vara; förbli' var inte vanligt i isländskan innan Oddur tog det i bruk i sin text. Verbet hade kommit in i de nordiska fastlandsspråken från medellågtyska på 1300-talet (jfr Markey 1969; Veturliði Óskarsson 2009; Skrzypek 2020). I isländska texter hittar vi några exempel från 1400-talet, nästan alla i officiella dokument och handlingar, och ungefär hälften (16) från dokument skrivna av en enskild skrivare, en norrman som arbetade för en av biskoparna på Island åren 1420–1440. Verbet blir lite vanligare under första hälften av 1500-talet, återigen med alla exempel som finns från officiella dokument. Men det är inte förrän med Oddurs översättning som vi ser en tydligt ökad användning. I sin översättning använder han verbet cirka 140 gånger (Veturliði Óskarsson 2009: 99 ff.).

Det fanns kanske inte samma behov av detta verb i isländskan som i de andra nordiska språken. I många dialekter och språkformer i de nordiska språken på fastlandet hade preteritumformerna av verben *vara* och *varda* ('bli') smält ihop till en form, vilket banade väg för och underlättade

införandet av det nya tyska verbet. Detta hände inte i isländskan, men att *blífa* nu förekom i ett så mycket läst verk som Nya testamentet bidrog säkerligen till att knyta det till språket, åtminstone för en tid, och även om verbet aldrig blev lika centralt som i de nordiska grannspråken och knappast är användbart i modern isländska, fortsatte det att leva i bibelutgåvor de kommande 300 åren efter NT 1540. Redan i den första isländska Bibeln, som trycktes 1584 och tog upp Oddurs text med mindre ändringar, jfr ovan, ersattes dock några belägg av detta verb i Oddurs text med ett inhemskt ord, *verða*, och några belägg försvann sedan med varje upplaga av Bibeln tills sista exemplet försvann med Bibelupplagan som publicerades 1841.

En hyllad och lovordad text

Oddur har ofta fått stort beröm för sin översättning, speciellt av äldre forskare (se Þórir Óskarsson 1990: 203–204, om den något ensidiga diskussion som förts om språk och stil i NT 1540). Till exempel tyckte historieprofessor Páll Eggert Ólason (1922: 552) att Oddur utan tvekan kunde rankas bland dem som skrivit bäst på isländska på sin tid, och även både före och efter denna tid, och Steingrímur J. Þorsteinsson, professor i isländsk litteratur (1950: 48–85), kallar honom för "einn af mestu stílsnillingum, sem við höfum átt", dvs. 'en av de största stilisterna som vi [dvs. isländskan] har haft'. Professor Sigurður Nordal (1933) kallade översättningen "eitt af leiðarmerkjunum í sögu íslenskra bókmennta", dvs. 'ett av landmärkena i den isländska litteraturens historia'. Han tyckte att även om vissa brister finns i språket, både i ordval och satsbyggnad, om det jämförs med det bästa som finns förr och nu, är stilen 'så uttrycksfull och nyanserad och hans språk så rikt att det fortfarande är ett nöje att läsa evangelierna i den skepnaden' ("þá er stíll hans svo svipmikill og mergjaður og mál hans svo auðugt, að enn er unun að lesa guðspjöllin í þeim búningi"). Utgivarna av 1988 års upplaga av NT 1540 är något mer återhållsamma i sina ord, men är i grunden av samma åsikt (Guðrún Kvaran et al. 1988: xxvii). Ofta omnämns den främmande stilen och ordförrådet men det ursäktas då med att man skrev så på den tiden.

Sådant beröm kan tyckas något överdrivet, men Oddurs text beskrivs även i nyare forskning som förhållandevis bra 'för sin tids normer' (Kjartan Ottosson 2005: 1998).²⁴ Enligt vad man tyckte var rätt och yrkesmässigt korrekt vid den

²⁴ "It is clear, though, that Gottskálksson made an effort to write in a good and rich language for the standards of his time."

tiden översatte översättare ord för ord och följde sina original mycket noga. Och detta gjorde Oddur i sin översättning från tyska (Astås 2005: 1198). Texten visar att Oddur till största delen hade god kontroll över isländsk grammatik, som nämnts ovan. Däremot sticker tyska lånord ut från det i övrigt inhemska ordförrådet, och även syntaxen visar på influenser från tyska eller latin. Jón Helgason sa att '[u]r en rent syntaktisk synpunkt står Nya testamentet i många avseenden närmare dansk och svensk prosa från samma tid än genuint isländskt språk' (1931: 39). Även om Jón här kan ha uttryckt sig något för kraftfullt är det sant att ordföljd och syntax ofta låter främmande och säkert har gjort så också när boken publicerades. Det går dock inte att med någon säkerhet säga om det främst beror på översättarens språkliga bakgrund eller har, åtminstone till dels, sin orsak i det att man i bibelöversättningar eftersträfvade ett visst register som ofta avvek från en stilistisk standardnorm.

Tankar om språkets öde

Vissa har gått så långt som att påstå att det isländska språket skulle ha förändrats avsevärt mer än vad det har gjort de senaste femhundra åren om Oddurs översättning – och senare under århundradet, hela Bibeln – inte hade sett dagen, jfr t.ex. Jón Helgason (1929) som förvisso formulerar detta ganska milt:

Enginn getur sagt, hvernig farið hefði, ef Oddur hefði ekki brugðið við á þessum tímamótum og vikizt undir nauðsyn þjóðarinnar. En það er að minsta kosti vel hugsanlegt, að forlög tungu vorrar hefði þá orðið allfrábrugðin því sem varð, og verri. (1929: 2)

'Ingen kan säga vad som skulle ha hänt om inte Oddur hade reagerat vid denna vändpunkt och svarat på nationens behov. Men det är åtminstone tänkbart att vårt språks öde skulle ha blivit helt annorlunda än vad som hände, och värre.'

Sigurður Nordal (1933) är inne på det samma när hans säger:

In its treatment of language and poetic usage the literature of the Reformation clearly reflects the battle between foreign influence and national tradition. At that time it was finally decided whether the Icelandic written language should continue its existence on the basis of the Old Norse or go down before the Danish literary language as did the Norwegian. (1933: 7)

Denna uppfattning är kanske inte lika framträdande nu som den var förr, men den är inte okänd i dag (jfr t.ex. Guðrún Kvaran et al. 1988: xxvii).

Det nämns också ofta att delar av texten i NT 1540 i stort sett förblir

oförändrade i senare utgåvor av den isländska Bibeln, vilket visar textens betydelse för det isländska bibelspråket. Men vid mitten av 1500-talet hade isländska sedan länge varit ett moget litterärt språk och behövde inte en översättning av vare sig Nya testamentet eller Bibeln för att bli det. Skrivtraditionen var gammal och stark och det finns inget som tyder på att den skulle ha upphört att vara det. Det är åtminstone ett faktum att isländska språket fortsatte att användas på samma sätt som under tidigare århundraden, handskrifter skrevs och kopierades årtionde efter årtionde och århundrade efter århundrade – faktiskt ända fram till 1900-talet; det var en del av landets tradition och kultur.

Det påstås ibland att det hade kunnat hända att den isländska kyrkan skulle ha tvingats att använda danska Bibeln om Nya testamentet och hela Bibeln inte hade publicerats på 1500-talet, vilket skedde i Norge, där en Bibel på modersmålet inte fanns förrän i början av 1900-talet. Många (speciellt språkvetare) är dock tveksamma, bl.a. professor Jón Helgason (1931) som skrev:

Då reformationen kom till Island, var Island liksom Norge i politiskt avseende beroende av Danmark, men skillnaden mellan isländskan och danskan var vida större än skillnaden mellan danskan och flertalet norska bygdemål. Varje tanke på införande av danskt kyrkospråk i den isländska gudstjänsten måste därför synas i strid med reformationens stora krav, att också allmogen skulle följa med i det som blev predikat och sjunget i kyrkan (Jón Helgason 1931: 38; jfr Þórir Óskarsson 1990: 205–206 och de källor han hänvisar till där)

Man bör också komma ihåg att de stora skillnaderna mellan isländska och danska i slutet av medeltiden inte skulle ha gjort det lätt för isländska präster att använda danska, och den allmänna bristen på danskkunskaper bland islänningar (jfr Veturliði Óskarsson 2018: 44) skulle förmodligen ha gjort det omöjligt.

6. Avslutande ord

I denna artikel diskuterades några av de viktigaste aspekterna relaterade till tillkomsten av Nya testamentet på isländska som publicerades år 1540, historien bakom dess tillkomst och innehåll. Detta verk betraktas som gränsdragande mellan äldre och yngre isländska, särskilt eftersom det är den första boken som publicerats i tryck på isländska. Själva översättningen

hade emellertid inte någon stor inverkan på det isländska språket under de kommande århundradena eller på det isländska språkets liv, eftersom skrivtradition redan var gammal och etablerad på Island när detta verk publicerades. Men denna text är likväl unik på många sätt och har till exempel påverkat isländskt bibelspråk fram till vår tid.

Det är på många sätt anmärkningsvärt att översättaren inte var en infödd islänning utan norsk-isländsk, uppvuxen i Bergen, Norge, och det är märkligt och till och med lite rörande att han oombedd skulle åta sig att utföra detta stora verk, vilket tog honom flera år, förmodligen från 1535 eller tidigare och fram till 1539. Och vidare att han skulle se till, förmodligen på egen bekostnad, att boken skulle tryckas, inte på Island i den enda tryckpress som fanns i landet vid den tiden, och där den förmodligen skulle ha stoppats halvvägs på grund av farliga kopplingar till en ny religiös sed som vida ansågs kättersk, utan i Danmark. Och det brinnande intresse som översättaren uppenbarligen hade slutade inte med detta, dvs. att föra sin översättning säkert till Danmark och få kungens tillstånd där och få verket tryckt i en tryckpress i Roskilde. Förmodligen övervakade han arbetet i Danmark och såg bland annat till att vissa nya typer göts för tryckpressen, och sedan transporterade han flera hundra exemplar av boken med fartyg till Island, troligen ensam och utan officiellt stöd. Men Oddur Gottskálksson var sannerligen inte ensam om att bli så intresserad av att översätta Bibeln eller delar av den på egen hand; i Danmark gjorde Christiern Pedersen det samma och i England William Tyndale²⁵ för att nämna två pionjärer – och naturligtvis var Luther själv fylld av samma brinnande entusiasm.

Tyvärr är våra källor om översättningen, översättaren och översättningsarbetet knappa, och om vissa saker kommer det aldrig att vara möjligt att säga mer än vad som redan har gjorts i de viktigaste primära och sekundära källorna som finns tillgängliga om verket och översättaren. Men det finns fortfarande mycket att göra för dem som vill forska om texten, även om en del av arbetet redan har utförts, exempelvis av Jón Helgason (1929) om ordförrådet och om verkets källor med mera, av Þórir Óskarsson (1990 och 1994) om översättningens stil och av Guðrún Kvaran (1990, 2015, 2017 och i flera andra verk), bl.a. om sambandet mellan NT 1540 och Bibeln 1584 och om verkets plats inom isländsk bibeltradition. Bland de saker som skulle behöva göras är en närmare granskning av källorna, en djupare undersökning av ordförrådet och dess särdrag, en syntaktisk analys, även en studie om verkets ortografi, men kanske inte minst en studie om själva översätt-

²⁵ Om Pedersen och Tyndale, se t.ex. Jørgensen (2007) och Rankin (2018).

ningsarbetet i jämförelse med hur andra översatte Nya testamentet vid denna tid. Ett litet exempel på vad man kan hitta så fort man börjar söka visar sig i Matteus 17:27, där Jesus befäller Petrus att fiska upp ett mynt i sjön för att betala tempelskatten: "[...] gå ner till sjön och kasta ut en krok. Ta sedan den första fisken du får upp och öppna munnen på den. Då hittar du ett silvermynt. Ta det och ge till dem för mig och dig." (*Svenska folkbibeln 2015*). Där gör Oddur inte som Luther och flera andra gjorde som översatte Vulgatas / Erasmus' monetära enhet *stater* till modersmålet, t.ex. med 'Zweigroschenstück' (Luther), 'en sølff penning' (Christiern Pedersen), 'pening' (det svenska Nya testamentet 1526), 'a pece of twelve pens' (Tyndale) (jfr Arblaster 2004: 26–28), utan han lämnar ordet ööversatt, "eina stateram" (NT 1540, fol. 29v). Det krävs förstås mer forskning innan man vet vilka slutsatser som kan dras av just detta, och detta nämns bara som ett exempel, nästan ett kuriosum – men det finns utan tvekan mycket liknande att hitta.

Det vore därför önskvärt att flitiga forskare fortsatte det arbete som Jón Helgason inledde med sitt betydelsefulla verk 1929 och som i viss mån har fortsatt av yngre forskare.

Bibliografi

- Aarsberetninger og meddelelser fra det Store Kongelige Bibliothek* 2. Utg. av Chr. Bruun. Köpenhamn: Gyldendalske Boghandel, 1875. <<https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11315493?page=337>>
- Annálar 1400–1800* 1. Utg. av Hannes Þorsteinsson. Reykjavík: Hið íslenska bókmentafélag, 1922–1927.
- Arblaster, Paul, 2004: 'Totius Mundi Emporium': Antwerp as a Centre for Vernacular Bible Translations, 1523–1545. I: Arie-Jan Gelderblom, Jan L. de Jong & Marc van Vaec (red.), *The Low Countries as a Crossroads of Religious Beliefs*, s. 9–32. (Intersections: Yearbook for Early Modern Studies 3.) Leiden, Boston: Brill.
- Astås, Reidar, 2005: From Old Nordic to Early Modern Nordic: The language of the translations I: Icelandic and Norwegian translations. I: Oskar Bandle et al. (red.), *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages* 2, s. 1195–1201. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Astås, Reidar (utg.), 2009: *Stjórn: Tekst etter håndskriftene* 1–2. (Norrøne Texter 8.) Oslo: Riksarkivet.
- Bibeln 1584 = Guðbrandsbiblía: *Biblia. Þad Er, Øll Heilóg Ritning, vtlógd a Norrænu. Med Formalum Doct. Martini. Lutheri*. Hólar 1584. <<https://baekur.is/bok/cc67179c-0a98-4489-aa90-977c46b38117>>

- Björk Ingimundardóttir, 2019: *Prestaköll, sóknir og prófastsdæmi á Íslandi* 1. Austfirðinga- og Sunnlendingafjórðungar. Reykjavík: Þjóðskjalasafn Íslands.
- Björn Þorsteinsson, 1960: Elzta heimild um prentun á íslenzku. I: *Saga* 3, s. 96–97. Danica vet. 9. → NT 1540.
- Dat Nye Testament Martini Luthers*. Württembergische Landesbibliothek. <<http://digital.wlb-stuttgart.de/purl/bsz352254645>>
- Diplomatarium Islandicum – Íslenzkt fornbréfasafn* 9, 10, 11. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag 1909–1913, 1911–1921, 1915–1925.
- Finnur Jónsson, 1775: *Historia ecclesiastica Islandiæ* [...]. Band 3. Köpenhamn: Typis Orphanotrophii Regii, Excudis Gerhardus Giese Salicath. <<https://baekur.is/>>
- Guðrún Kvaran, 1990: Almúganum til sæmdar og sáluhjálpar. Um íslenskar biblíupýðingar. *Orð og tunga* 2, s. 9–19.
- Guðrún Kvaran, 2015: Brautryðjendur í Biblíupýðingum á Íslandi. Um þátt þeirra Odds Gottskálkssonar og Gissurar Einarssonar. *Ritröð Guðfræðistofnunar* 41, s. 20–26.
- Guðrún Kvaran, 2017: Breytingar Guðbrands biskups á Nýja testamenti Odds Gottskálkssonar. I: Hjalti Hugason, Loftur Guttormsson & Margrét Eggertsdóttir (red.), *Áhrif Lúthers. Siðaskipti, samfélag og menning í 500 ár*, s. 119–144. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Guðrún Kvaran, Gunnlaugur Ingólfsson & Jón Aðalsteinn Jónsson, 1988: Um pýðingu Odds og útgáfu þessa. I: Sigurbjörn Einarsson, Guðrún Kvaran, Gunnlaugur Ingólfsson & Jón Aðalsteinn Jónsson (red.), *Nýja testamenti Odds Gottskálkssonar*, s. xxi–xxxii. Reykjavík: Lögberg.
- Halldór Hermannsson, 1916: *Icelandic Books of the Sixteenth Century*. (Islandica 9.) Ithaca, New York: Cornell University Library.
- Helgi Þorláksson, 2003: *Saga Íslands* 6. Red. Sigurður Línal. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag – Sögufélagið.
- Harboe, Ludvig, 1751: *Første Afhandling om Reformationen i Island, hvad Begyndelse, Fremgang og Modstand samme har havt fra 1539 til 1548*. Köpenhamn. <<https://baekur.is/>>
- Heydenreich, Ludwig Heinrich, 1939: Der Apokalypsen-Zyklus im Athosgebiet und seine Beziehungen zur deutschen Bibelillustration der Reformation. I: *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 8, 1–2, s. 1–40.
- Íslendingabók.is*. 1997–2025. Íslensk erfðagreining ehf. & Friðrik Skúlason ehf. <<https://islendingabok.is/>>
- Jahnke, Carsten, 2018: Diskussion: En katolsk kamphane? I: *Historisk Tidsskrift* 117, 2, s. 421–436.
- Jón Egilsson, 1856 [1605]: Biskupa-annálar. Utg. av Jón Sigurðsson. I: *Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmenta að fornu og nýju* 1, s. 15–136. Köpenhamn: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Jón Helgason, 1929: *Málið á Nýja testamenti Odds Gottskálkssonar*. (Safn Fræðafélagsins um Ísland og Íslendinga 7.) Köpenhamn: Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn.

- Jón Helgason, 1931: Från Oddur Gottskálksson till Fjölnir. Tre hundra års isländsk språkutveckling. I: *Island – Bilder från gammal och ny tid*, s. 36–50. (Skrifter utgivna av Samfundet Sverige-Island 1.) Uppsala: A.-B. Lundeqvistska bokhandeln.
- Jón Sigurðsson, 1860: Lögsögumanna tal og lögmanna á Íslandi með skýringargreinum og fylgiskjöllum. I: *Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmenta að fornu og nýju* 2, 1, s. 1–250. Köpenhamn: Hið íslenska bókmentafélag.
- Jón Þorkelsson, 1888: *Digtingen på Island i det 15. og 16. århundrede*. Köpenhamn: Andr. Fred. Høst og Søns Forlag.
- Jørgensen, Jens Anker, 2007: *Humanisten Christiern Pedersen: En Præsentation*. Köpenhamn: C. A. Reitzel.
- Kirby, Ian J., 1976, 1980: *Biblical Quotation in Old Icelandic-Norwegian Religious Literature*, Vol. 1, Text; Vol. 2, Introduction. (Rit Stofnunar Árna Magnússonar á Íslandi 9–10.) Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.
- Kjartan Ottosson, 2005: Language cultivation and language planning IV: Iceland. I: Oskar Bandle et al. (red.), *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages* 2, 1997–2007. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Kolltveit, Olav, 1953: *Jondal i gamal og ny tid*. 1. Bygdesoga, 2. Gards- og ættesoga. Bergen: Jondal bygdeboknemnd.
- Manntal á Íslandi árið 1703*. Tekið að tilhlutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín. Reykjavík: Hagstofa Íslands, 1924–1947.
- Markey, Thomas L. 1969. *The Verbs varda and bliva in Scandinavian. With Special Emphasis on Swedish*. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 7.) Uppsala.
- Münter, Friedrich, 1833: *Kirchengeschichte von Dänemark und Norwegen* 3. Leipzig: Friedr. Christ. Wilh. Vogel.
- Nordiskt lexikon för bokväsen*. [1946–]1951. Red. av Palle Birkelund, Esli Dansten & Lauritz Nielsen. Köpenhamn, Oslo, Stockholm: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, Dreyers Forlag, Förlaget Forum.
- NT 1540 = *Þetta er hid nya Testament* [...].²⁶ Roskilde 1540. <<https://baekur.is/bok/9e16b051-a1e9-441e-83b5-c4bd6451d4e3>>.
- Oddur Einarsson, 1933–1939 [1613]: Frasaga Þormodar Asmundarsonar i Bræðratungu um afgang Odds lógmanns Gottskálkssonar [...]. I: *Diplomataricum Islandicum* 13, s. 133–135. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Páll Eggert Ólason, 1922: *Menn og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi* 2. Reykjavík: Bókaverslun Guðm. Gamalielssonar.
- Rankin, Mark, 2018: Tyndale, Erasmus, and the Early English Reformation. I: *Erasmus Studies* 38, s. 135–170. <<https://doi.org/10.1163/18749275-03802001>>
- Reske, Christoph, 2015: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen*

²⁶ Full titel: Þetta er hid nya Testament, Jesu Christi eigenlig ord og Euangelia huer hann sialfr predikadi og kendi, hier i heime, Sem hans postular og Gudz spialla menn sidan skrifudu. Pau eru nu hier vtlogd a Norrænu, Gudi til lofs og dyrdar, enn almuganum til sæmdar og Salu hialpar.

- Sprachgebiet*. Auf der Grundlage des gleichnamigen Werkes von Josef Benzing. 2., überarbeitete und erweiterte Auflage. (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen 51.) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Ritmalssafn Orðabókar Háskólans. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <<http://ritmalssafn.arnastofnun.is/>>
- Sigurður Nordal, 1933: The New Testament of Odd Gottskálksson. I: *Hið Nya Testament 1540. Oddur Gottskálksson's Translation of The New Testament*, s. 9–18 (Monumenta Typographica Islandica 1.) Published in Facsimile with an Introduction in English and Icelandic by Sigurður Nordal. Köpenhamn: Levin & Munksgaard.
- Skrzypek, Dominika, 2020: The Swedish *bli*-passive in a diachronic perspective. I: *Lege artis – Language yesterday, today, tomorrow* 5, 2, s. 301–334.
- Stefán Karlsson, 2000 [1984]: Samfellan í íslensku biblíumáli. I: Guðvarður Már Gunnlaugsson (red.), *Stafkrókar, ritgerðir eftir Stefán Karlsson gefnar út í tilefni af sjötugsafmæli hans 2. desember 1998*, s. 405–414. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.
- Steingrímur J. Þorsteinsson, 1950: Íslenzkar biblíupýðingar. I: *Vðförla* 4, s. 48–85. *Svenska Folkbibeln 2015*. <www.biblegateway.com/>
- Tryggvi Þórhallsson, 1989: *Gissup biskup Einarsson og siðaskiptin*. Reykjavík. [Utg. av författarens barn.]
- Uggla, Arvid Hj., 1921: Uppsala universitetsbiblioteks samling av nyisländsk litteratur. Några meddelanden. I: *Uppsala universitetsbiblioteks minnesskrift 1621–1921*, s. 537–574. (Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis 1.) Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri A.B.
- Ugulen, Jo Rune, 2006: «...alle the knaber ther inde och sædescwenne...» Ei undersøking i den sosiale samansetjinga av den jordeigande eliten på Vestlandet i mellomalderen. Avhandling for graden Philosophiae Doctor (PhD), Universitetet i Bergen.
- Veturliði Óskarsson, 2003: *Middelnedertyske låneord i islandsk diplomsprog frem til år 1500*. (Bibliotheca Arnamagnæana 43.) Köpenhamn: C. A. Reitzels Forlag.
- Veturliði Óskarsson, 2009: Um sögnina *blífa*, vöxt hennar og viðgang í íslensku. I: *Íslenskt mál* 31, s. 89–124.
- Veturliði Óskarsson, 2018: Det rena språket och lånorden. Om främmande, särskilt dansk, påverkan på isländskan. I: *Årsbok 2016–2017*, s. 39–54. (Annales Societatis Litterarum Humaniorum Regiae Upsaliensis – Kungl. Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Uppsala.)
- Veturliði Óskarsson, 2019: The Icelandic Language at the Time of the Reformation: Some Reflections on Translations, Language and Foreign Influences. I: Sigrún Høgetveit Berg, Roald E. Kristiansen & Cathinka Dahl Hambro (red.), *Northern Reformations*, s. 102–114. (Nordlit 43). <<https://doi.org/10.7557/13.4960>>
- Vilborg Auður Ísleifsdóttir, 1997: *Siðbreytingin á Íslandi 1537–1565. Byltingin að ofan*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.

- Vilborg Auður Ísleifsdóttir, 2005: Oddur norsk og Nýja testamentið 1540. I: *Ritmennt* 10, s. 133–150.
- Vilborg Auður Ísleifsdóttir, 2013: *Byltingin að ofan. Stjórnskipunarsaga 16. aldar*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Vilborg Auður Ísleifsdóttir-Bickel, 2021: *Die Einführung der Reformation in Island 1537–1565. Die Geburt eines frühmodernen Staates*. Darmstadt: Wbg Academic.
- Vilborg Auður Ísleifsdóttir, 2024: «Otthe norske» og Det nye testamente. I: *Norsk slektshistorisk tidsskrift* 47, 2, s. 67–86.
- Pórir Óskarsson, 1990: Sundurgreinilegar tungur. Um mál og stíl Nýja testamentis Odds Gottskálkssonar. I: Gunnlaugur A. Jónsson (red.), *Bibliuþýðingar í sögu og samtíð*, s. 203–221. (Studia theologica islandica 4.) Reykjavík: Háskóli Íslands, Guðfræðistofnun. <<https://timarit.is/page/6554561#page/n203/mode/2up>>
- Pórir Óskarsson, 1994: Íslensk stílsaga. I: Þorleifur Hauksson (red.), *Íslensk stílfræði*, s. 169–418, 440–467, 491–554. Reykjavík: Styrktarsjóður Þórbergs Þórðarsonar og Margrétar Jónsdóttur, Háskóla Íslands, & Mál og menning.

Abstract

The article discusses the first translation of the New Testament into Icelandic in 1540, its translator, the Norwegian-Icelandic bishops son Oddur Gottskálksson, and the text's place in the history of the Icelandic language. The NT 1540 is considered a landmark document in the history of Icelandic, and for example, its year of publication marks the boundary between Old Icelandic and Modern Icelandic in dictionary work. In many ways this is appropriate, even though its publication did not have any major impact on the development of the language in the following centuries, with the exception of the language of the Bible, nor does it particularly reflect changes in the language at the time of the translation.

Keywords: Nya testamentet, Bibeln, Luther, isländska, 1500-talet, översättningar

Veturliði Óskarsson

Uppsala universitet

Institutionen för nordiska språk

ORCID iD 0000-0003-0434-0611

